

9 ipoteze pentru o analiză sociologico-epistemologică a sociologiei românești în perioada comunistă: 1944-1989

Cătălin Zamfir

Universitatea București

Articolul realizează o analiză sociologico-epistemologică a sociologiei românești din perioada comunistă (1944-1989), cu statut de ipoteze de cercetare. Sociologia românească în perioada comunistă s-a constituit de la început ca o reacție de depărtare de sociologia marxistă și asimilare a paradigmei sociologice nemarxiste, antebelice românești și a celei occidentale. Relansarea sociologiei în România a fost dominată de o triplă provocare : să fie acceptată ideologic și politic de regimul comunist ca legitimă și utilă, dar și să evite să fie înghițită de ideologia comunistă, dezvoltându-și organizarea sa de tip științific ; în fine, să-și identifice o poziție în raport cu complexul teoretico-ideologic marxist-leninist. Strategia „valorificării elementelor valoroase” ale sociologiei românești antebelice și ale celei occidentale a fost principalul factor al adoptării paradigmei acesteia. Sociologia românească în perioada comunistă s-a plasat la un nivel micro și sectorial și a avut o orientare predominantă spre cercetarea empirică, spre deosebire de paradigma marxist-leninistă. Astfel, sociologia românească s-a orientat către o reformă socială semisubterană, de jos în sus, o reformă centrată pe sectoarele sociale.

Opțiuni metodologică

Sociologia românească, prin însăși vocația sa, nu poate fi tratată doar ca *știință*, deci exclusiv dintr-o perspectivă epistemologică, ci ca *proces social-cognitiv*. Este nevoie de o *teorie sociologică a sociologiei românești*, desigur, însă cu importante componente epistemologice. De fapt, mai mult sau mai puțin, orice știință este nu numai un fapt cognitiv, ci, totodată, un fapt social, trebuind să fie obiectul unei teorii social-cognitive.

O asemenea analiză a sociologiei românești din perioada comunistă nu este prima abordare de acest fel. În 1983 a fost publicată o excelentă carte, probabil una dintre cele mai bune lucrări sociologice din acea perioadă : *Sociologia românească contemporană. O perspectivă în sociologia științei* (Ștefan Costea, Maria Larionescu și Ion Ungureanu). În ultimii ani, s-au mai produs reevaluări ale sociologiei românești în perioada aceasta, însă nu pe baza unor analize empirice sistematice, ci mai mult pe baza unor teoretizări

ale propriei experiențe a autorilor – M. Larionescu (2002) și C. Zamfir (2001, 2004).

În acest studiu voi utiliza cartea lui Costea, Larionescu și Ungureanu în primul rând ca sursă de date empirice. Autorii au realizat o largă cercetare empirică a producției sociologice în perioada 1945-1980, prezentând sinteze empirice care oferă o bază excelentă de analiză mai departe. Dincolo de datele oferite, cartea își propune să analizeze sociologia *dintr-o perspectivă sociologică*, drept „un fapt social global” (Costea, Larionescu și Ungureanu, 1983, 61). Obiectul analizei din acest studiu îl reprezintă atât *istoria sociologiei*, cât și *modul cum operează sociologii în acea epocă evaluarea istoriei sociologiei*. Atât obiectul, cât și sociologii analiști *de atunci* trebuie incluși în „faptul social global” al analizei prezente.

Istoria nu trebuie judecată moral și ideologic simplist, ci înțeleasă prin plasarea ei în contextul social global. Într-un regim autoritar, care impunea cu mijloace represive propria sa ideologie, reprimând tentative alternative, sociologia, ca, de altfel, și alte discipline științifice, putea să supraviețuiască și să promoveze mesajul său onest și constructiv doar prezentându-se, în grade și forme diferite, ca fiind compatibilă cu ideologia dominantă. Este adevărat însă că formulele introductive de justificare ideologică erau adesea de natură a deforma însuși fondul analizei. Este ușor ca *acum* să dăm o altă explicație sociologiei românești. Și eu o voi încerca să schitez o altă explicație, fără a considera necesar să intru în dispută cu cea oferită de carte. Nu numai că o asemenea polemică ar fi profund incorectă, ci voi încerca să arăt și de ce autorii au

recurs la anumite scheme explicative. Pe lângă datele excelente oferite de lucrare, voi utiliza și „texte” de aici pentru a ilustra nu „credița” autorilor, ci comportamentul lor într-un mediu puternic ideologizat și opresiv politic, un mod al sociologului de a încerca să salveze sociologia și să promoveze punctul său de vedere ca sociolog.

Cred că, în momentul de față, este posibil, dar e și o datorie a noastră, a sociologilor, să oferim o nouă analiză a istoriei sociologiei românești. Desigur că, în studiul de față, nu va fi posibil decât să avansăm câteva *ipoteze* ce ar putea reprezenta elementele unei *teorii asupra procesului social-cognitiv de formare și evoluție a sociologiei românești de după al doilea război până la Revoluția din 1989*.

Etapele evoluției sociologiei românești în perioada 1944-1989

Istoria sociologiei românești de după război (1944) până la Revoluție (1989) cunoaște schimbări dramatice generate de o combinare a unor *factori sociali* (contextul politico-ideologic) și *cognitivi* (relațiile dintre diferitele componente ale cunoașterii: ideologie, filosofie, sociologie). Dinamica acestor forțe a produs orientarea sociologiei, poziționarea ei în contextul cognitiv și modificarea atitudinii politice față de această disciplină.

Costea, Larionescu și Ungureanu (1983) identifică o etapizare ideologizată a evoluției postbelice a sociologiei, impusă de epocă, care nu mai poate fi susținută acum. Utilizând datele oferite de autori, propun o altă etapizare, folosind drept criteriu momentele de schimbare a orientării politico-ideologice, cu efecte dramatice asupra sociologiei.

Tabelul 1. Producția sociologică între 1944 și 1980

	Producția sociologică : volum total	Producția sociologică : medie anuală
1944-1947	68	17,0
1948-1953	7	1,1
1954-1958	57	11,4
1959-1963	118	23,6
1964-1968	351	70,2
1969-1973	1 056	211,2
1974-1975	312	156,0
1976-1980*	514	103,0

Sursa : Prelucrat după datele oferite de Costea, Larionescu și Ungureanu (1983). Autorii adaugă la lucrările explicit sociologice și lucrări cu tematică socială care pot fi asimilate sociologiei

* Datele despre producția sociologică între 1976 și 1980 sunt realizate de autori printr-o selecție pe criterii mai riguroase, prin excluderea unor articole fără orientare net sociologică, dar patternul dinamicii producției sociologice nu pare a fi sensibil modificat.

Etapă întâi : revirimentul după război al sociologiei antebelice – 1944-1947

Această etapă conține studii sociologice solide, rezultatul unor acumulări anterioare, mai ales al cercetărilor empirice, majoritatea finalizate în timpul războiului. În condiții grele, au fost publicate 68 de asemenea lucrări, cu o medie anuală de 17 volume și studii. Autorii lor erau sociologi deja consacrați : D. Gusti, H.H. Stahl, T. Herseni, Șerban Voinea, Xenia Costa-Foru, Lucia Apolzan, Pompiliu Caraion, G. Retegan, L. Pătrășcanu, V.V. Caramelia, Al. Bărbat, A. Golo- penția, Francisc Rainer.

Practic, etapa s-a încheiat în 1947, când au fost publicate ultimele lucrări ale sociologilor din generația de aur. Cărți și studii ale acestor sociologi nu mai apar în 1948, cu excepția a două articole. După această dată apar doar articole vag sociale, majoritatea lor fiind puternic ideologizate.

Etapă a doua : sociologia subterană – 1948-1965

În 1947 s-a declanșat „revoluția comunistă”. Începând cu 1948, noul regim a

dezvoltat o atitudine politico-ideologică tot mai ostilă față de sociologie ca știință, cu un vârf în 1951, slăbind apoi treptat în intensitate spre sfârșitul anilor '50 (Costea, Larionescu și Ungureanu, 1983, 92).

Chiar la debutul regimului comunist, sociologia românească a fost „băgată la închisoare” prin mulți din reprezentanții săi remarcabili, fiind oficial excomunicată ca „știință burgheză”. Mulți sociologi au fost arestați sau dați afară din sistemul universitar și din cercetare. Publicațiile sociologice au fost sistate. Lucrările elaborate în stil sociologic nu au mai fost publicate. Din 1948 până la sfârșitul anilor '50 s-au publicat puține lucrări cu teme sociale : în 11 ani apar doar 64, cu o medie anuală de 5,8. Și acestea, cu câteva excepții, au un caracter nu sociologic, ci politico-ideologic.

Învățământul a fost reconsiderat pe baze comuniste. Sociologia a fost scoasă ca disciplină din învățământul preuniversitar. În fapt, nici acum, după 15 ani de la Revoluție, sociologia nu a fost introdusă decât marginal în licee și menținută tot marginal în facultățile cu alt profil decât cel sociologic. Formarea universitară de sociologi a fost desființată.

Ipoteza 1: *Deși sociologia a fost „ex-comunicată” ca știință burgheză până la mijlocul anilor '60, ea a continuat să funcționeze „în ilegalitate” încă în perioada grea a anilor '50.*

Sociologi de marcă din Școala de la București ce au supraviețuit valului de teroare comunistă (H.H. Stahl, Traian Herseni, Xenia Costa-Foru, Lucia Apolzan, Pompiliu Caraion, G. Retegan, V.V. Caramelea, Al. Bărbat, Leon Țopa, Octavian Neamțu, G. Focșa, Vladimir Trebici etc.) au activat mai ales în institute de cercetare: Traian Herseni la Institutul de Psihologie (șeful secției de psihologie industrială), V.V. Caramelea în Institutul de Antropologie, mulți în Institutul de Statistică, în Institutul de Folclor și Etnografie, Institutul de Cercetări Economice, Institutul de Igienă și Protecția Muncii, Muzeul Satului, în Comitetul de Stat al Planificării.

Sub diferite etichete, altele decât cea de sociologie, au continuat cercetarea sociologică, aceasta fiind sursa cea mai importantă pentru transmiterea spre noua generație a unei culturi solide a cercetării sociologice. Ei le-au stimulat tinerilor interesul pentru sociologie, i-au integrat în echipe de cercetare, formându-i profesional, îndrumându-i în bibliografia domeniului, inclusiv împrumutându-le propriile lor cărți. Șt. Costea, M. Larionescu și I. Ungureanu (1983) utilizează o formulare excelentă: sociologia nu a continuat să activeze în forme *instituționalizate*, ci a oferit o *infrastructură culturală* (89).

Critica violentă a stalinismului în URSS începând cu 1956, frânată însă de la început de reacția represivă față de efectele centrifuge ale Revoluției maghiare, a inițiat totuși un proces de liberalizare internă a sistemului socialist. Acest proces a fost mai accentuat în România, pe fondul afirmării politice de detașare de Uniunea Sovietică.

Încă de la începutul anilor '60 în România a început un proces de deschidere politică și ideologică. Sociologia era încă un tabu. La sfârșitul acestei perioade sociologia începe să fie menționată mai degrabă sub forma nevoii de detașare de „sociologia burgheză”. Semnificativ este însă faptul că începe să se facă o diferențiere între sociologie, care pare a nu mai fi taxată global ca „știință burgheză”, și „sociologia burgheză”. În această perioadă sunt paradigmatiche două cărți: Gall Erno, *Sociologia burgheză în România. Studii critice* (1958), și Stela Cernea, *Sociologia burgheză contemporană și problema claselor* (1962). Numărul publicațiilor cu profil social, unele chiar sociologice, crește rapid de la o medie de 5,7 pe an la 23,6 în perioada 1959-1963.

Etapa a treia: legalizarea sociologiei și explozia cercetărilor empirice – 1965-1973

Contextul legalizării. Sociologia începuse să fie acceptată tacit încă de la sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60. Politic, necesitatea sociologiei a fost formal recunoscută într-un document din 1965. Voi cita, pentru „parfumul” exprimării, actul de recunoaștere a științei. În decembrie 1965, într-un document oficial, Ceaușescu afirma: „În domeniul științelor sociale și-au făcut loc fenomene de superficialitate, de îngustime a unor vederi și de vulgarizare a unor teze teoretice, ceea ce a determinat scăderea nivelului științific al cercetărilor, tratarea neștiințifică a unor probleme ale vieții noastre sociale aflate în plin proces de transformare revoluționară, precum și a unor probleme ale dezvoltării societății contemporane. Nu a fost înțeleasă însemnătatea sociologiei ca știință socială, negândindu-se rolul ei în societatea socialistă” (*apud* Costea, Larionescu și Ungureanu, 1983, 87).

Legalizarea sociologiei în România a avut loc într-un context internațional și național favorabil din punct de vedere politic și ideologic.

Contextul internațional: critica neașteptată a stalinismului de către Hrușciiov a reprezentat, totodată, și o deschidere ideologică. Zdruncinarea ideologiei marxist-leniniste a generat o deschidere față de științele sociale. Sistemul socialist a ridicat anatema asupra sociologiei, recunoscând ca știință legitimă.

Contextul național a fost favorabil și din rațiuni distincte. Alături de începutul deschiderii ideologice, s-a adăugat opțiunea fermă de detașare de Uniunea Sovietică. Reabilitarea Școlii sociologice de la București era firească în contextul utilizării mai generale a tradiției pentru afirmarea independenței României. Ovidiu Bădina și-a dedicat activitatea reconsiderării Școlii de la București, publicând lucrări despre Dimitrie Gusti, și a îngrijit publicarea operelor acestuia (1965, 1966, 1967).

Reconsiderarea tradiției sociologice românești antebelice a reprezentat un sprijin important pentru relansarea sociologiei. Simultan, s-a produs o schimbare de atitudine față de exponenții acestei tradiții, care au fost, într-un fel sau altul, reabilitați. Un exemplu este Traian Herseni, care, după ani de închisoare sub acuzația de a fi fost legionar, a fost numit șef al secției de psihologie socială industrială la Institutul de Psihologie și i s-a permis publicarea cărților sale de sociologie. H.H. Stahl a fost chemat pentru a avea un rol crucial în reconstruirea învățământului sociologic al Universității București.

Dincolo de rațiunile politico-ideologice, în reabilitarea sociologiei s-au pus speranțele tuturor segmentelor social-politice pentru modernizarea/reforma societății românești. În contextul liberalizării, sociologii, nou-acceptați și chiar susținuți politic și administrativ, au încercat să

contribuie la reforma și modernizarea societății românești, locale și sectoriale.

Sociologia a primit de la început un suport pozitiv deosebit și din partea colectivității, în așteptarea ei de a contribui la îmbunătățirea condițiilor de viață. Noua tehnocrație a văzut în sociologie un instrument de creștere a raționalității și umanizării sistemului și, în ultimă instanță, de creștere a statutului său social în relația cu clasa politică.

Și clasa politică a văzut în sociologie o resursă de modernizare a societății socialiste și, unii, chiar de utilizare a ei în lupta împotriva grupurilor conservatoare din partid.

Mecanismele relansării sociologiei.

Spre sfârșitul anilor '50 și în prima parte a anilor '60 activitatea sociologică începuse să se dezvolte.

În primul rând, s-au publicat lucrări de sociologie – de regulă, produse tot de sociologii formați înainte de război. H.H. Stahl publică în 1958 și 1959 două lucrări fundamentale de istorie socială. Prima carte care trata sociologic o tematică, având în titlu cuvântul *sociologie*, a fost cea a lui Mihail Ralea și T. Hariton (Traian Herseni, în fapt), *Sociologia succesului* (1962), de altfel, dincolo de puzderia de citate din documentele de partid, excelentă, dar nemeritat uitată.

După recunoașterea oficială a sociologiei (1965), H.H. Stahl continuă să publice lucrări importante atât de istorie socială, cât și de metodologie a cercetării sociologice, devenite manuale fundamentale pentru noua generație. Traian Herseni publică lucrări erudite de sinteză a teoriilor occidentale – sociologie generală, psihologie socială, sociologie industrială, sociologie lingvistică. Vasile V. Caramela a introdus cu o consecvență de admirat antropologia socială și culturală, constituind în jurul său un grup restrâns de cercetători.

În perioada 1964-1968 se publică anual în medie 70,2 lucrări, marea majoritate cu profil sociologic, față de 23,6 în perioada anterioară.

Crucială pentru relansarea sociologiei a fost reluarea cercetărilor sociologice empirice. Încă în perioada grea a anilor '50, devenind foarte activi în perioada de liberalizare a anilor '60-'70, supraviețuitorii Școlii sociologice de la București au lansat ambițioase programe de cercetare. Aceste echipe au constituit adevărate școli pentru tinerii sociologi. Un merit special al vechii generații a fost cel de a promova legitimitatea sociologiei ca știință, a unei practici sociologice eliberate de paradigma ideologiei comuniste. Cercetările sociologice reprezentau semnul unei deschideri a sistemului comunist și o speranță a promovării reformelor.

Primul pas al instituționalizării sociologiei l-au constituit înființarea Centrului de Cercetări Sociologice (1965) și reînființarea secției de sociologie în universitățile cele mai importante (1966). Acestea au devenit centre de cercetare sociologică și de producere a unei relativ largi generații de sociologi. Unii profesori înalt calificați din vechea generație (de exemplu, H.H. Stahl) au fost solicitați să contribuie la reconstrucția învățământului sociologic. Din păcate, din cauza obsesiilor politice și personale ale lui Miron Constantinescu, care a preluat patronajul relansării sociologiei, sociologi de valoare din vechea generație, ca, de exemplu, Traian Herseni, nu au fost implicați în formarea universitară a sociologilor.

Lipsa profesorilor calificați a fost completată de bibliotecile destul de bine dotate pentru acea perioadă. O sursă crucială în formarea tinerei generații de sociologi și în creșterea prestigiului sociologiei au reprezentat-o cercetările empirice, care au explodat în acea perioadă, susținute cu entuziasm de întreaga colectivitate.

În fine, o sursă importantă au constituit-o bursele, oferite în special de SUA și Franța la începutul anilor '70 tinerilor sociologi. Marea majoritate a tinerilor de atunci care după 1989 au reconstituit învățământul sociologic au avut burse de 6-12 luni în Occident în acea perioadă. Aceștia au luat contact direct cu sociologia occidentală, venind cu o paradigmă sociologică vestică și asimilând-o mai solid. După 1974 acordarea de burse în Occident a fost sistată.

În această perioadă sociologia a cunoscut o adevărată explozie. A crescut și numărul de publicații cu profil strict sociologic. Alături de sociologii din generația de dinainte de război sunt atrași și cercetători din disciplinele învecinate, mai ales din filosofie, ce publică lucrări teoretice generale și epistemologice, multe dintre ele caracterizate, inevitabil, printr-un anumit diletantism. Se produce o explozie a publicațiilor: 211 publicații în medie în anii 1969-1973, vârful plasându-se în 1971 (Costea, Larionescu și Ungureanu, 1983).

Etapa a patra: remarginalizarea sociologiei – 1974-1989

În 1973 se produce o reorientare ideologică bruscă a conducerii de partid. În acest an Ceaușescu lansează ceea ce s-a numit „revoluția culturală”. Dincolo de formulările șocante, în substanța sa, *revoluția culturală* era inevitabilă. În forme mai lipsite de stridențe, ea s-a petrecut în toate țările comuniste. Liberalizarea lansată inițial se înscriesese, inevitabil, pe drumul unei reforme profunde a sistemului – eventual, al schimbării sale. „Comunismul cu față umană” din Cehoslovacia a fost vârful procesului de reformă, fiind înăbușit cu tancurile de către forțele conservatoare.

Procesul de reformă din România nu a început, în primul rând, de la vârful

partidului, ci mai mult din masa de intelectuali, sociologia având și ea o contribuție importantă. Conducerea partidului a creat o anumită permisivitate confuză care a oferit doar cadrul fructificării acestei oportunități de către forțele reformiste. Înăbușirea tendințelor reformiste s-a făcut nu cu armata, ci cu „revoluția culturală” și cu înlocuirea stilului mai „liberal” al conducerii comuniste amenințate de reformă cu dictatura personală a familiei Ceaușescu („cultul personalității”).

Înăbușirea reformei nu s-a făcut brutal, printr-o intervenție imediată, ci printr-un proces tipic comunist: lansarea unei noi direcții ideologice (cuprinsă în celebrul document din 3-5 iunie 1973 – de altfel, destul de incoerent, dar brutal prin temele lansate, care au creat o stare mai degrabă de incredibilitate). A urmat o fază de implementare a noii orientări, pas cu pas, confuz și cu inconsecvențe. În 1974-1975, din cauza creșterii controlului politic, volumul publicistic scade de la 211,1, media celor cinci ani precedenți, la 156, iar în următorii cinci ani la 103. Probabil, printr-o extindere a identificării publicațiilor sociologice din anii '80 s-ar identifica o rapidă scădere a volumului publicațiilor.

În primul rând, dacă în perioada de relansare a sociologiei în anii '60 s-a produs o adevărată explozie de sociologii empirice, consolidând mai ales competența cercetării empirice și o cunoaștere a problemelor reale ale societății românești, după 1973 regimul politic a descurajat masiv cercetările sociale, făcându-le, practic, imposibile. Cercetările sociologice empirice nu erau interzise, dar erau diluate și îngreunate prin creșterea controlului politic asupra lor. Ele puteau fi realizate doar cu aprobarea partidului. În anii '80, practic, nu s-au mai realizat cercetări empirice. Sociologii rămași în cercetare au publicat mai ales studii teoretice

sau bazate pe rezultatele cercetărilor empirice anterioare.

Controlul politic al publicațiilor a crescut și el, destul de incoerent și inegal, fiind realizat de persoane formate în perioade deschiderii și care împărtășeau valorile acelei perioade. Specialiștii formați anterior, bazându-se pe acumularea unor cunoștințe teoretice și date empirice, au continuat să publice lucrări sociologice de înalte standarde profesionale, datorită mai mult confuziei controlului ideologic și unei *toleranțe/complicități intelectuale subterane* care ar fi profund incorect să fie ignorată.

În 1977 s-a dat o lovitură dură sociologiei, cu efecte pe termen lung, prin desființarea învățământului universitar de sociologie și eliminarea profesiei de sociolog din nomenclatorul instituțiilor. Locurile de muncă cu profil sociologic au fost desființate, căpătând o altă orientare sau destinație. Toți studenții la Sociologie din acel moment au fost reorientați spre filosofie. Chiar și absolvenții secției de sociologie din 1978 au primit diploma de licență nu în sociologie, ci în filosofie.

Formal, învățământul sociologic nu a fost desființat. El a fost introdus ca un curs postuniversitar la Academia „Ștefan Gheorghiu”. Acolo s-a plasat și un sistem doctoral în sociologie, cu câteva locuri la doctorat. Producția de sociologi a sistat însă, în fapt. Instituția de partid, prin obiectivul său, a produs activiști de partid și cadre în sistemul administrației, și nu sociologi.

Introducerea sociologiei în sistemul universitar în 1966 a produs o generație de sociologi valoroși, dar un număr relativ restrâns. Prima promoție a ieșit de pe băncile universităților în 1971. Doar în următorii șapte ani, până la desființarea sa, au fost produși sociologi. După o estimare aproximativă, s-au produs aproximativ 400-500 de sociologi. La aceștia

trebuie adăugați câțiva absolvenți de filosofie care s-au reorientat spre sociologie.

Nemaigăsind locuri de muncă cu profil sociologic, marea lor majoritate au rămas doar cu vocația de sociolog, dar s-au descalificat profesional. Destul de mulți au urmat la „fără frecvență”, de cele mai multe ori, științele juridice sau economice, găsind locuri de muncă ca juriști și economiști. Doar câțiva dintre ei au putut să ajungă cercetători în sistemul universitar, predând sociologia la diferite facultăți sau continuând cercetarea în Centrul de sociologie. Probabil că nu mai mult de 25-30 de sociologi și-au continuat cariera de cercetare. Doar acest grup restrâns de sociologi au continuat să facă cercetări și să publice cărți și studii de sociologie, luptându-se permanent cu cenzura, singurele lor resurse fiind vocația științifică și timpul liber suficient pentru cercetare, fiind cadre didactice în universități sau cercetători. Acest număr restrâns de sociologi care și-au continuat dezvoltarea profesională a reprezentat sursa umană a reconstrucției sociologiei după 1989: extinderea învățământului universitar, a instituțiilor de cercetare și a studiilor sociologice.

Distrugerea sociologiei în 1977 a avut efecte dezastruoase până în prezent. Încă există un deficit grav al generației sociologilor de mijloc. Nu am date globale asupra acestei distribuții contraproductive pe vârste a sociologilor, dar voi folosi doar structura pe vârste a cercetătorilor din Institutul de Cercetare a Calității Vieții. Considerând că aproximativ la 35 de ani un cercetător devine deplin matur și productiv în cercetare, dezechilibrele sunt frapante:

- sub 36 de ani – 35 de cercetători;
- 36-45 de ani – 2;
- 46-55 – 1;
- peste 55 – 6.

Prin urmare, mai mult de trei sferturi dintre cercetători sunt tineri, în faza de formare, până în 35 de ani.

Profilul sociologiei din perioada comunistă : 1947-1989

***Ipoteza 2:** Sociologia românească s-a constituit de la început ca o reacție de depărtare de sociologia marxistă și de asimilare a paradigmei sociologiei nemarxiste, antebelice românești și a celei occidentale.*

Cerculă adesea, mai ales în cercurile sociologice occidentale, dar acceptată și de unii sociologi din România, o formulare stereotipă pentru a caracteriza sociologia românească postbelică: ea este o „sociologie marxistă” sau e „fundată pe paradigma marxist-leninistă”. Această formulare este, după părerea mea, fundamental falsă. La o analiză mai atentă a producției sociologice din această perioadă, devine clar că sociologia de atunci, în majoritatea ei, nu este fundată pe paradigma marxist-leninistă.

Cum se întâmplă adesea, analiștii actuali iau drept adevăr declarațiile sociologilor care fac obiectul analizei. E adevărat că mulți sociologi din perioada comunistă declară adesea că sociologia lor este „marxistă” sau că e „fundată pe marxism-leninism”. Dar aceste declarații au avut funcția mai degrabă de protecție politică, și nu de a descrie structura paradigmatică efectivă a practicii lor sociologice, deși nici paradigma marxist-leninistă nu poate fi exclusă ca fiind complet prezentă, dar marginal. Trebuie să fac o precizare aici. Eu nu mă refer la opțiunile politice ale sociologilor, eventualele lor credințe/conformisme față de regimul comunist, ci la practica lor efectivă. Declarațiile de adeziune la marxism-leninism și la

programul partidului comunist ar fi putut fi sincere, dar în nici un caz la mulți sociologi. Atunci când ei operează efectiv ca sociologi, sunt purtători ai unei paradigme larg împărtășite a comunității științifice.

Voi aduce în continuare argumentele care mi se par a fi cele mai importante în sprijinul acestei ipoteze. Ar fi, desigur, interesantă o analiză a conținutului empiric al producției sociologice din această perioadă pentru a-i determina patternul. Voi aduce aici doar argumente de ordin teoretic.

Primul argument: efectul „acceptării târzii” a sociologiei

Ipoteza 3: Relansarea sociologiei în România a fost dominată de o triplă provocare: să fie acceptată ideologic și politic de regimul comunist ca legitimă și utilă, dar și să evite să fie înghițită de ideologia comunistă, dezvoltându-și organizarea sa de tip științific; în fine, să-și identifice o poziție în raport cu complexul teoretico-ideologic marxist-leninist.

Contextul ideologic și epistemologic al sociologiei românești postbelice

Poziția sociologiei în sistemul comunist are o sursă istorică. Acceptarea sociologiei ca disciplină legitimă în sistemul comunist s-a făcut, istoric, târziu. Legitimitatea sociologiei a fost recunoscută după mai mult de 15 ani de la instaurarea comunismului în România. Nou-venitul a trebuit să fie integrat în contextul interdisciplinar dat: marxism-leninism, materialism dialectic și istoric, socialism științific. Prima problemă care s-a pus pentru noii sociologi, pentru specialiștii din disciplinele existente, inclusiv pentru ideologi, a fost: ce este sociologia în raport cu toate aceste

discipline? Care este locul ei în complexul filosofico-ideologic comunist?

În România, teoria lui Marx a pătruns încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar mai ales între cele două războaie, în strânsă legătură cu mișcarea socialistă/comunistă. Din acest motiv, ea a avut o influență marginală asupra sociologiei românești, care s-a dezvoltat pe alte liniiamente. După al doilea război mondial, o dată cu instaurarea comunismului, lucrările lui Marx și Engels au fost traduse aproape integral, doar în aparență au putut fi „citite” independent. În fapt, ele au fost promovate sub forma unui pachet înalt structurat, sub forma reinterpretării date de Lenin și apoi canonizate de Stalin în ideologia comunistă sovietică. Era o teorie, dar puternic ideologizată, o mixtură a ideilor „clasice” și a programului de construire a societății comuniste. Nici ca teorie, nici ca metodologie, „marxism-leninismul” nu avea profil de știință, ci de ideologie.

Marxism-leninismul s-a cristalizat, încă de la începutul Revoluției ruse, ca o bază teoretico-ideologică a Partidului Comunist Sovietic. Marxism-leninismul reprezenta o prelucrare a teoriei lui Marx, completată de Engels și apoi de Lenin, cu o codificare a ei foarte influentă de către Stalin. Structurarea teoriei a fost dusă la un grad ridicat de elaborare de către teoreticienii sovietici și a devenit, oarecum, textul clasic pentru teoreticienii din noile țări comuniste. În anii '50, lucrările filosofice elaborate de teoreticienii sovietici și de cei din celelalte țări comuniste aveau următoarea structură standard: citate din „clasici” pe problema respectivă – Marx, Engels, Lenin, Stalin (în prima parte a anilor '50); citate din documentele PCUS; citate din documentele partidelor naționale; citate din studiile sovietice; eventual, dar destul de rar, trimiteri la lucrările naționale; în fine, cu o maximă

prudență de a nu fi acuzat de „deviaționism” (adică de a se abate de la teoria marxist-leninistă), un punct de vedere personal, argumentând că este complet concordant cu marxism-leninismul.

Marxism-leninismul a fost considerat drept o „concepție despre lume și societate”, o ideologie a proletariatului care a putut fi, pentru prima oară în istorie, științifică, pentru faptul că doar această clasă socială, ca purtătoare a unei societăți omogene, lipsită de clase antagonice, poate dezvolta o concepție științifică.

Marx a dezvoltat o teorie asupra societății cu un grad ridicat de complexitate. El nu a utilizat termenul *sociologie* pentru a-și boteza teoria, deși adesea a declarat că anunță o „știință a societății”, diferită de „filosofia speculativă”. În acea perioadă, deși A. Comte introdusese termenul *sociologie*, acest cuvânt a fost acceptat de comunitatea științifică mult mai târziu, după ce teoria lui Marx devenise deja foarte influentă și etichetată diferit. Nici Lenin și cu atât mai puțin Stalin, cu viziunea sa extrem de simplistă, nu au utilizat termenul *sociologie* ca o știință a societății. Nu aveau nevoie de acest termen. Teoria lui Marx era „teoria asupra societății” care trebuia să fie dezvoltată.

Paradoxal, spre deosebire de spiritul teoriei lui Marx, marxism-leninismul a evoluat ca o „filosofie”. Deși Marx a încercat să se desprindă de stilul filosofiei speculative, opunându-i un stil științific, urmașii săi Engels și Lenin au oscilat târziu în acest câmp epistemologic din două motive. Mai întâi, pentru că teoria lui Marx a continuat să se confrunte cu un câmp epistemologic filosofic. Nevoia de detașare a teoriei marxiste de filosofiele competitive a accentuat necesitatea extragerii unor implicații filosofice din textele lui Marx. Al doilea motiv: la mijlocul secolului al XIX-lea, când Marx și-a constituit teoria asupra societății, el a lucrat

într-un mediu epistemologic în care știința nu era suficient de separată de filosofie. Promovarea teoriei marxiste drept concepție a mișcării comuniste a accentuat profilul său filosofic global ca o „filosofie științifică”, o „concepție globală despre lume și viață”, o teorie considerată a conține adevărul absolut care exclude celelalte concepții filosofice. Această evoluție este deosebit de clară în concepția lui Lenin. Sunt multe elemente de teorie filosofică în textele lui Marx, prezentate oarecum ca fiind organic legate de teoria socială.

Materialismul dialectic și istoric: în procesul de sistematizare a marxism-leninismului s-a simțit nevoia unei etichetări a „filosofiei marxiste” care să exprime specificitatea sa față de celelalte „filosofii”. Engels și, în special, Lenin au contribuit la acreditarea estimării că teoria lui Marx este o „filosofie”.

Câteva caracteristici fundamentale îi erau atribuite filosofiei marxiste exprimate în însăși titulatura ei: e o filosofie materialistă și este dialectică (Marx lansase metoda dialectică prin prelucrarea teoriei lui Hegel); și, în fine, inevitabil, aplicarea acestei filosofii globale asupra societății a fost etichetată ca „materialism istoric”. Din textele extrem de influente ale lui Marx, Engels și Lenin au fost extrase o „filosofie generală” și aplicarea acestei filosofii la explicarea societății. Astfel, teoria lui Marx a devenit o teorie filosofică: materialism dialectic și istoric.

E de notat o substanțială diferență de receptare a textelor lui Marx în sistemul comunist și în cel occidental. În ideologia comunistă, teoriei lui Marx și dezvoltării sale de către Engels și Lenin le-a fost acordat un statut filosofic. „Științific”, dar filosofic. În contextul intelectual al lumii capitaliste, după anumite oscilații inițiale, textul lui Marx a fost interpretat ca o „teorie sociologică”, Marx devenind

unul dintre clasicii sociologiei. El nu a fost interpretat ca o analiză „materialistă și dialectică” a vieții și societății, ci în termeni mai specifici: o sociologie, o teorie a capitalismului, a claselor sociale, a luptei de clasă etc.

Socialismul științific: filosofia marxistă (materialismul dialectic și istoric) se plasa la un nivel mult prea abstract pentru a conține analizele unor procese sociale specifice – capitalismul, clasele sociale și lupta de clasă, relațiile dintre socialism și capitalism și mai ales programul de construcție a comunismului. Din acest motiv s-a dezvoltat o teorie mai particulară care are ca obiect societatea actuală. Așa a apărut o nouă disciplină, numită „socialismul științific”. Aceasta era considerată a fi o „aplicare” a materialismului istoric la analiza societății capitaliste și a programului de construcție a comunismului, dar exprima, în fapt, ideologia dezvoltată de mișcarea comunistă, în care PCUS avea rolul central și adoptat în documentele celorlalte partide comuniste. În România, socialismul științific s-a exersat, pe schema clasică, tot mai mult pe interpretarea documentelor Partidului Comunist Român. Socialismul științific avea un statut epistemologic ciudat. Dacă filosofia materialist-dialectică și istorică decurgea din textele clasice și putea fi deschisă unei anumite libertăți de interpretare, socialismul științific era un produs al „înțelepciunii colective a partidelor comuniste”, în consecință neputând fi deschisă decât marginal opiniilor individuale. Din acest motiv, filosofia în țările comuniste a produs o cantitate mult mai mare și mai variată de lucrări, în timp ce socialismul științific s-a caracterizat printr-o producție individuală mai degrabă cu titlu de excepție – și acestea ofereau aproape în exclusivitate explicații ale documentelor de partid. În ciuda denumirii de „socialism științific”, această teorie nu

s-a fundat pe o „sociologie marxistă”, ci pe „filosofia marxist-leninistă”. Și, în fapt, profesorii și cercetătorii din acest domeniu nu aveau o pregătire sociologică, ci filosofică.

Marxism-leninismul părea a ocupa integral teritoriul explicației societății. Mai ales în perioada revoluției și a introducerii modelului comunist de societate, nu era nevoie de o altă teorie a societății (sociologia) și nici de date empirice despre procesele sociale culese cu metodele dezvoltate de sociologie. Mecanismele partidului comunist erau atât producătoare de informații despre societate, cât și de explicații ale proceselor sociale și generatoare de programe de schimbare. Din acest motiv, era firesc ca ceea ce se producea în Occident cu titlul de „sociologie” să pară marxism-leninismului a fi mai mult o „diversiune ideologică”, o „știință burgheză”.

Plasarea marxismului în zona filosofiei/ideologiei, o teorie considerată a conține un adevăr absolut, care exclude celelalte concepții filosofice/ideologii, îl plasa în afara disputelor științifice, specifice sociologiei. Definirea marxismului ca „filosofie”, și nu „sociologie” a facilitat enorm eliberarea sociologiei de paradigma ideologică marxist-leninistă. Sociologia și-a putut astfel câștiga o anumită autonomie față de marxism-leninism.

Prima tentativă de reformă a programului stalinist declanșată de Hrușciiov a generat o anumită deschidere ideologică, precum și o mărire a gradului de libertate intelectuală. În a doua parte a anilor '50 a început să se pună sub întrebării atât teoria marxist-leninistă ca sursă unică a științei, cât și capacitatea mecanismelor partidelor comuniste de a produce cunoașterea necesară. Criza dogmatismului marxism-leninismului a fost cauza schimbării atitudinii politice față de sociologie. Sociologia a început să fie acceptată ca

instrument de cunoaștere științifică util și pentru societatea comunistă.

România a avut o poziție specială în contextul ideologic internațional. Varianta sovietică a marxism-leninismului s-a clătinat substanțial după faimoasa critică a stalinismului. Stalin a fost dat jos de pe pedestal și cărțile sale au fost eliminate din setul de clasici consacrați și chiar și din biblioteci. S-a creat o nouă atitudine: permisiunea de detașare de „clasici”. Ca un semn al depărtării de Uniunea Sovietică, România – profund dogmatică, de altfel – a ținut să își exprime și o anumită distanțare de marxism-leninism. În acest context, sociologia românească a beneficiat masiv de o relaxare a presiunii ideologice. După ce Stalin a fost aruncat peste bord din punct de vedere ideologic, România a fost prima țară care, semi-oficial, a lansat ideea că nici Lenin nu este infailibil. Și, până la urmă, nici Marx nu este nemuritor. „Marxism-leninismul” a fost înlocuit cu „marxismul” și apoi, tot mai mult, cu „documentele de partid, cuvântările lui Nicolae Ceaușescu”. Chiar de la începutul ei, sociologia românească postbelică s-a putut dezvolta fără a fi fost obligată să asume imperativ schema teoretică marxist-leninistă, chiar în aspectele în care aceasta ar fi putut fi relevantă. Ideologia înalt structurată elaborată de Uniunea Sovietică a fost pusă, din principiu, sub un anumit semn de întrebare, fiind înlocuită de documentele Partidului Comunist Român, care, slab relevante teoretic, erau invocate în introduceri pentru a avea statutul doar de „prezență”.

Criza epistemologică a acceptării sociologiei

Fiind crucial în înțelegerea sociologiei românești în perioada comunistă, voi rezuma atitudinile din această discuție, utilizând analiza lui Costea, Larionescu și

Ungureanu (1983, 58 și urm.), care însă nu cuprinde toate punctele de vedere formulate atunci.

– *Sociologia marxistă este echivalată cu materialismul istoric*. Considerarea sociologiei marxiste ca „materialism istoric”, în varianta aceasta prelucrată ideologic în tradiția sovietică, îi conferea o poziție filosofico-dogmatică, legând-o organic de textele clasice și de interpretarea lor *corectă* de către ideologii partidelor comuniste. Pusă în centrul teoretic al ideologiei comuniste, sociologia era expusă exigențelor politice și ideologice, riscând să fie înghițită într-o logică nonștiințifică. Pe de altă parte, considerând „materialismul istoric” ca sociologie, știință a societății, ea era expusă procedurilor de tip științific de producere și verificare, fapt care nu putea fi acceptat de ideologia comunistă. O asemenea plasare a sociologiei, dincolo de aparența avantajelor, o expunea presiunilor deformante politico-ideologice, dar și unor atitudini adverse. Pentru a evita o asemenea poziție primejdioasă, a dominat un larg consens că „sociologia românească” nu este „materialismul istoric”. S-a avansat chiar ideea că sociologia ar trebui să aibă doar funcția de a furniza o bază empirică pentru generalizările materialismului istoric.

– Pentru a evita problema dificilă a raportării sociologiei marxiste la materialismul istoric, s-a sugerat că *sociologia este totalitatea științelor care studiază diferențele comunități și sfere sociale – ramurile sociologice*. Prin urmare, nu o teorie a societății globale, la nivel macrosocial, ci la nivel micro și sectorial.

– *Sociologia marxistă este o știință a construirii socialismului, fiind, astfel, asimilată socialismului științific*. Un asemenea punct de vedere excludea poziția de știință, subordonând-o complet ideologiei comuniste. Este interesant că a existat un consens cvasigeneral al sociologilor în a respinge o asemenea idee.

– E invocată, de asemenea, *o particularitate a sociologiei în raportul universal/național*. Se consideră că, dincolo de un palier universal, dar cu un conținut abstract, sociologia s-a dezvoltat sub forma unor școli predominant naționale, centrându-se pe problematica și valorile specifice națiunilor. În consecință, sociologia din România este, inevitabil, o *sociologie românească*. Un asemenea punct de vedere, dincolo de corectitudinea lui certă, avea și două avantaje ideologice: pe de o parte, în contextul ideologiei Partidului Comunist, era concordantă cu opțiunea politică pentru specificitatea națională, iar pe de altă parte, era o modalitate de a diferenția sociologia românească de caracterul universalist al marxism-leninismului.

– Se avansează și o *atitudine pragmatică*: nu este productiv să ne întrebăm *ce ar trebui să fie sociologia*, ci să considerăm că sociologia e *ceea ce fac efectiv sociologii*. Neputând găsi o soluție ideologic acceptabilă, problema poziției epistemologice a sociologiei este trecută într-un con de umbră. Când nu poți să soluționezi o problemă, soluția cea mai bună este să o ignori. Pe linia acestei soluții, Costea, Larionescu și Ungureanu (1983, 59) constată că, după 1970, preocuparea pentru a fixa poziția sociologiei în contextul epistemologic marxist-leninist a scăzut rapid. Autorii citați mai sus – cu siguranță, din motive de ocolire a unei opțiuni dificile ideologic – adoptă o poziție în aparență dogmatică: sociologia în România este marxistă, fundată pe paradigma marxist-leninistă. O asemenea atitudine eu aș taxa-o a fi un *sacrificiu responsabil al unor profesioniști*. Cred că ea a reprezentat o tentativă de a salva sociologia românească prin afirmarea utilității sale pentru societatea socialistă românească și a conformității ei cu marxismul, într-un moment în care aceasta era deja în proces de

desființare. Creșterea presiunii politice a dictaturii ceaușiste a fost umilitoare pentru sociologi, obligându-i să facă plecăciuni ideologice pentru a-și salva profesia, iar răsplata a fost desființarea sociologiei.

– A mai existat o poziție, care *acum* este unanim acceptată, dar pe atunci era periculoasă: *sociologia e o știință unică, universală; teoria lui Marx este o teorie sociologică, nu singura teorie științifică, alături de alte teorii sociologice complementare și/sau în competiție cu ele; sociologul e liber să opteze pentru o teorie sau alta*. O asemenea poziție am formulat-o în 1968 într-un articol care pare să fi avut o mare influență în acea perioadă: „Marxismul și sociologia”. O asemenea poziție era, probabil, un vârf, ultimul, al liberalizării. Desigur, un asemenea punct de vedere a fost de natură a irita ideologic regimul, dar, cu siguranță, ar fi putut, probabil, contribui la eliberarea ideologică a sociologiei, care, oricum, era în proces de marginalizare.

Dificultatea de a încadra sociologia în complexul marxist-leninist a fost, în concluzie, de natură a plasa nou-venitul într-o zonă exterioară ideologiei, tolerată într-o oarecare măsură.

Al doilea argument: strategia „valorificării sociologiei occidentale”

Ipoteza 4: Strategia „valorificării elementelor valoroase” ale sociologiei românești antebelice și ale celei occidentale a fost principalul factor al constituirii paradigmei sociologiei românești postbelice.

În contextul liberalizării și mai ales al distanțării de Uniunea Sovietică, s-a produs o deschidere spre cultura și știința occidentale, cu efecte importante asupra sociologiei românești. S-a pornit de la următoarea

opțiune ideologică: sociologia noastră este marxistă și românească, ce, spre deosebire de sociologia occidentală, e fundamental științifică. Cu toate deformările produse de ideologia burgheză, sociologia occidentală aduce contribuții importante la dezvoltarea științei, care trebuie asimilate în cadrul sociologiei noastre. În acest context a apărut, începând cu anii '60, o schimbare radicală de atitudine față de sociologia occidentală: de la respingere pe motive ideologice la „valorificarea” pe teme științifice a ceea ce este valoros în ea. Nu este întâmplător că s-a început cu domeniile cele mai neutre ideologic. Este cazul sociologiei grupurilor mici. Achim Mișu publică în 1967 o carte despre sociologia americană a grupurilor mici (*Sociometria. Eseu critic*), foarte influentă în acea perioadă prin deschiderea spre valorificare a sociologiei occidentale. Au apărut multe cărți și studii axate pe „valorificarea” diferitelor contribuții, atât teoretice, cât și metodologice: sociologia comunităților urbane și rurale, geopolitică, psihologie socială, sociologie organizațiilor, epistemologia sociologiei, calitatea vieții și, în mod special, metodologia cercetării empirice și construcția teoriilor. Voi cita doar lucrările erudite ale lui Traian Herseni începând cu 1969 sau cele despre paradigma structural-funcționalistă (Cernea, 1970; Zamfir, 1975).

În acest proces de „valorificare”, care a contribuit decisiv la dezvoltarea sociologiei românești, s-a adoptat, în fapt, paradigma sociologiei occidentale. Multe lucrări au avut ca obiectiv central difuzarea sociologiei occidentale în publicul larg românesc, în condițiile unui acces limitat la bibliografia occidentală.

Valorificarea contribuției sociologiei occidentale a avut și un revers negativ: într-o mare măsură, sociologia în România a devenit un fel de anexă a sociologiei occidentale, cu efect distructiv asupra

constituirii comunității sociologice naționale. Multe lucrări s-au constituit în prelungirea bibliografiei occidentale, cu subestimarea până la ignorare a literaturii românești. În subconștientul sociologiei românești s-a produs un proces de subestimare a producției naționale, considerată a fi de mâna a doua în raport cu „moda” din sociologia occidentală. Comunicarea în interiorul comunității sociologice a fost dezastruos paralizată.

Al treilea argument: sociologia românească s-a plasat la un alt nivel de analiză decât teoria sociologică a lui Marx

Ipoteza 5: Sociologia românească în această perioadă s-a plasat la nivel micro și sectorial, și nu la nivel macro, spre deosebire de paradigma marxist-leninistă.

Teoria lui Marx și-a concentrat interesul la nivel macrosocial: societățile globale și structura lor (capitalismul, cu un accent special pe economia capitalistă), dinamica formelor globale de organizare socială (o prognoză a direcției de schimbare a societății capitaliste spre o formă comunistă de organizare globală a societății). Teoria sa nu conține ceea ce se numește microsociologie, nici „sociologii de ramură” și nici metodologii specifice de investigare a acestora. Nici urmașii săi, preocupați de schimbarea radicală a realității sociale, nu au fost interesați de cercetarea empirică a acesteia.

În sistemul comunist, tematica macrosocială fusese confiscată de ideologia mișcării comuniste, abordarea sa de către sociologie fiind periculoasă. Analiza societății globale capitaliste era îmbibată de ideologia comunistă și, oricum, de

interes marginal pentru sociologia românească. Iar în ceea ce privește analiza globală a societății comuniste, obiectul privilegiat și exclusiv al documentelor de partid reprezenta un teren minat, pătrunderea în acesta prezentând un risc politic capital. Evitarea tematicii macrosociale era condiția supraviețuirii sociologiei ca știință.

Orientându-se spre nivelul micro și sectorial, sociologia românească s-a diferențiat de marxism deopotrivă ca tematică și ca metodologie.

„Socialismul științific” și „filosofia marxistă” nu erau relevante pentru analiza proceselor de tranziție de la sat la oraș, de la agricultură la industrie, pentru analiza factorilor responsabili de delincvență etc. Pentru dezvoltarea în această orientare, sociologia românească a găsit o paradigmă dezvoltată masiv de sociologia occidentală, diferită de paradigma marxistă. Marxismul era des evocat, dar formal, nefiind integrat efectiv în practica sociologică.

În ceea ce privește tematica sociologiei românești, s-a produs o deplasare cu efecte foarte importante. În prima fază, persoanele formate în ideologia marxist-leninistă au încercat să dezvolte cu metode sociologice temele tipice ale construcției socialismului: dezvoltarea conștiinței comuniste, omogenizarea socială, constituirea clasei muncitoare, cooperativizarea în agricultură, omul nou, dezvoltarea suprastructurii socialiste, contribuția opiniei publice la construirea conștiinței socialiste. Primii ideologi care au încercat să impună o orientare „curată” ideologic noii sociologii au eșuat în poziții marginale. Încercarea lui Miron Constantinescu de a patrona o sociologie marxistă a eșuat complet într-un amestec de marxism dogmatic și proiect personal de utilizare a sociologiei în lupta sa politică în interiorul partidului.

O asemenea tentativă a fost însă rapid înlocuită. Proiectul de angajare a sociologiei în programul dogmatic de construcție a societății comuniste a eșuat în contextul procesului de liberalizare al anilor '60 și de orientare pragmatică a sociologiei. Acest proces de schimbare a fost inițiat în mod special de generația antebelică, ea însăși de orientare occidentală și urmată cu entuziasm de noua generație de sociologi. În plus, noua tematică era mult mai neutră politic: efectele sociale și culturale ale migrației de la sat la oraș și din agricultură în industrie, abordări monografice ale unor sate/orașe/zone.

Diferența dintre sociologia românească și marxism a fost și una legată de metodă. Marxismul dezvoltase o metodologie specifică a abordării macrosociale (analiza structuralistă): cum se explică societatea globală și modul în care structura globală determină sectoarele societății. Filosofia marxist-leninistă dezvoltase o metodologie teoretico-ideologică, dogmatică, adaptată analizei textelor clasice și a documentelor de partid. Sociologia occidentală, plasată în mod decisiv la nivel micro și sectorial, a dezvoltat o cu totul altă metodologie, centrată mai ales pe metodologia cercetării empirice a fenomenelor sociale.

Al patrulea argument : sociologia românească a fost orientată spre cercetarea empirică

***Ipoteza 6 :** Sociologia românească a avut o orientare predominantă spre cercetarea empirică, fapt care a depărtat-o și mai mult de paradigma marxist-leninistă.*

Spre deosebire de sociologia lui Marx, orientată spre analiza societății globale și a dinamicii sale, caracterizată de construirea unor modele structurale explicative,

sociologia românească a fost masiv orientată spre cercetarea empirică a fenomenelor sociale. Ea a fost chiar caracterizată de un empirism excesiv : culegerea minuțioasă a datelor sociale și un deficit de teoretizare a lor. Metodologia culegerii datelor, masiv preluată din sociologia occidentală, a fost centrală. Un asemenea empirism s-a constituit, probabil, și ca mijloc de apărare. Teoretizările creșteau, inevitabil, vulnerabilitatea politică a sociologiei.

Al cincilea argument : orientarea reformatoare, incrementalistă, de „jos în sus”

„Marxism-leninismul” conține o teorie a schimbării sociale prin *revoluție* și prin *promovarea, cu instrumentele statului, „de sus în jos”*, a modelului comunist de societate.

Ipoteza 7 : *Orientarea sociologiei românești poate fi caracterizată prin sintagma reformă socială semisubterană, o reformă „de jos în sus”, o reformă centrată pe sectoarele sociale.*

Sociologia românească este caracterizată printr-o dedicare fundamentală pentru sprijinirea procesului de schimbare/dezvoltare socială, dar, într-o oarecare măsură, cu alte obiective și cu alte mijloace decât cele ale programului comunist.

Se pot identifica două programe de implicare a sociologiei în dezvoltarea socială.

Primul program a avut ca obiectiv sprijinirea, cu mijloacele cercetării sociologice, a politicii comuniste de schimbare : promovarea omogenității sociale, dezvoltarea conștiinței socialiste, formarea omului nou, dezvoltarea instituțiilor socialiste, identificarea „formelor noi socialiste” în constituire. Specifică sociologiei românești,

spre deosebire de sociologia mai „integrată” din multe țări socialiste, a fost abandonarea rapidă a acestui program. În perioada de dezvoltare explozivă a sociologiei (1965-1973) temele derivate din programul comunist au fost, practic, abandonate.

Al doilea program, care a reprezentat patternul dominant al sociologiei românești în faza sa de maturitate, a avut un obiectiv diferit : schimbarea în direcția modernizării societății românești, creșterea raționalității și realismului organizării sociale, asimilarea științei, în mod special a modelelor cristalizate în Occident, o centrare efectivă pe nevoile omului.

Acest program a avut vocația schimbării „de jos în sus”, prin reforme punctuale și sectoriale, forțând sistemul comunist în direcția democratizării, a creșterii raționalității și a centrării pe nevoile populației. Programul de schimbare revoluționară prin decizii politice a fost înlocuit prin unul de schimbare *incrementalistă*, „pas cu pas”, „de jos în sus”.

Programul schimbării de jos în sus a avut, inevitabil, un caracter *semisubteran* ; deși avea obiective și abordări diferite de programul comunist, pentru a fi tolerat de regim, a dezvoltat o ideologie protectivă, dar mai mult la nivel declarativ a compatibilității sale cu programul comunist. În substanța sa, el presa însă în sensul reformei/schimbării sale în direcția democratizării și raționalizării.

Purtătorii acestui program au fost diferiți de purtătorii primului program : sociologii formați în perioada de dinainte de război, care au revenit în forță cu competența și prestigiul lor, au avut o influență decisivă în orientarea programului, ca tematică, metodologie și formare a noii generații de sociologi. La aceștia s-au adăugat tânăra generație de sociologi, tinerii veniți din filosofie sau psihologie, influențați de vechea generație și

de contactul cu sociologia occidentală, și noua generație de sociologi absolvenți ai noii secții de sociologie.

Ipoteza 8: *Sociologia antebelică, mai ales a Școlii sociologice de la București, a avut o influență extrem de importantă pentru constituirea noii sociologii, influență exercitată, în primul rând, prin persoanele care au supraviețuit războiului și terorii comuniste și, în primele faze, prin tematica și metodologia monografică.*

Principala sursă a noii sociologii a fost sociologia antebelică, dar, în primul rând, nu prin cărți, ci prin oameni. Ca tematică, sociologia occidentală era mai relevantă pentru sociologia românească postbelică, deoarece se centra pe construirea unei societăți moderne, industrializate. Metodologia cercetării monografice și centrarea pe satul tradițional, măturat brutal de programul cooperativizării, au devenit rapid relevante doar istoric.

La începutul relansării sociologiei a prevalat metoda monografică și cadrul teoretic complementar. Primele cercetări sociologice de amploare, coordonate de H.H. Stahl și Traian Herseni, au fost de tip monografic. Două lucrări rezultate din asemenea cercetări reprezentau un fel de monografii ale unui proces de industrializare/urbanizare. În acest context, s-au practicat și studii de caz cu un dublu obiectiv: să se identifice tendințe mai generale și să sprijine procesul de schimbare/dezvoltare. Treptat, metodologia cercetării monografice a fost abandonată.

Ipoteza 9: *Abordarea reformatoare a sociologiei s-a desfășurat pe două direcții: accentul pe cercetarea empirică și exemplaritatea modelelor occidentale.*

Prima direcție a promovării reformei a constat în accentuarea importanței cercetării empirice. Sociologia a încercat să

devină un important producător de date empirice despre realitatea societății românești. Această orientare avea mai multe funcții. În primul rând, ea încerca să identifice problemele reale ale societății românești, presând factorii politici să fie realiști și angajați în soluționarea acestora. În al doilea rând, ea genera o critică indirectă a programului comunist, punând în evidență discrepanța dintre promisiunile acestuia și realitatea rezultată, forțând conștientizarea necesității reformei sistemului. Sociologia a fost de la început o sociologie critică. Nu o critică structurală a programului comunist și nici o critică a celor două sisteme care reprezentau nucleul proiectului comunist: economia socialistă și sistemul politic. Ea era o critică prin relevarea performanțelor precare ale sistemului, în viața de zi cu zi.

A doua direcție de susținere a reformei prin modernizarea societății românești a constat în promovarea *exemplarității modelelor de organizare socială* dezvoltate în Occident. O asemenea abordare poate fi întâlnită mai ales în sfera organizațiilor economice. La sfârșitul anilor '60 „organizarea științifică a muncii și producției”, bazată pe tehnicile occidentale, a fost o preocupare foarte importantă, susținută de regimul comunist. Sociologii au promovat modelele de dezvoltare socială a organizațiilor prin asimilarea ideilor americane: relații umane, centrate pe producție și pe om, stiluri moderne de conducere. Sociologii intenționau să injecteze în activitatea societății românești mai multă raționalitate și știință dezvoltată în sociologia occidentală.

Sociologia exemplarității „importa” din țările dezvoltate modele de raționalitate care promiteau succes. Se sugera că asimilarea unor asemenea modele este perfect compatibilă cu proiectul comunist și că asimilarea lor urma să reformeze treptat, „din aproape în aproape” sistemul comunist.

Modele de exemplaritate a organizării sociale nu erau de găsit în paradigma marxist-leninistă, ci în tradiția sociologică românească, construită pe programul *re-formei sociale*, și, în mod special, în sociologia occidentală.

Concluzie

Dacă în prima perioadă a relansării sociologiei românești după al doilea război mondial a existat o tentativă de promovare a unei paradigme de sociologie marxistă (orientată spre susținerea programului construcției comuniste, printr-o abordare macrosocială), ea a fost rapid marginalizată și abandonată. Sociologia s-a orientat spre cercetarea empirică a realității sociale și spre reforma din aproape în aproape, la nivel microsocial și sectorial.

Pentru această direcție, sociologia occidentală era atractivă din mai multe puncte de vedere. În primul rând, ea era centrată la nivelul micro, neintrând în conflict cu teoria macro a „socialismului științific”. În al doilea rând, ea nu avea o culoare ideologică clară, putând fi ușor adaptată la programul, relativ neutru, al reformei societății socialiste românești: industrializare, migrare de la sat la oraș, asimilarea

rezultatelor revoluției științifice și tehnice etc. În al treilea rând, ea a oferit o sursă foarte importantă în sfera metodologiei, rapid asimilată. Probabil că metodologia a fost elementul central al relansării sociologiei românești, conferindu-i și o caracteristică pronunțat empiristă. Empirismul a fost un mijloc de protecție, evitându-se generalizări și explicații expuse reacțiilor ideologice și politice negative ale regimului, dar a reprezentat și un instrument important al reformei sociale.

Sociologia românească s-a fundat, în consecință, pe paradigma universală a sociologiei, mai ales cum fusese ea dezvoltată în Occident. Această teorie poate fi ușor verificată chiar printr-o trecere în revistă a titlurilor lucrărilor publicate în perioada comunistă cea mai grea. Evident, ele nu pot fi estimate a fi purtătoare ale unei „paradigme marxist-leniniste”, ci ale unei paradigme sociologice standard universale. Iar parcurgerea multor texte publicate în această perioadă de către sociologi, cu mici retușuri conjuncturale, probează că ele au o valoare științifică incontestabilă. Lucrările publicate imediat după 1989 se prezintă la nivelul standardelor occidentale, fiind, clar, rezultatul unui îndelungat proces de formare/elaborare înainte de 1989.

Bibliografie

- Cernea, Stela. (1962). *Sociologia burgheză contemporană și problema claselor*. București: Editura Științifică.
- Costea, Ștefan, Larionescu, Maria și Ungureanu, Ion. (1983). *Sociologia românească contemporană. O perspectivă în sociologia științei*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Erno, Gall. (1958). *Sociologia burgheză în România. Studii critice*.
- Larionescu, Maria. (2002). *Sociology – Romania*. În Max Kaase și Vera Sparschuh (eds). *Three Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe*. Budapesta: Collegium.
- Mihu, Achim. (1967). *Sociometria. Eseu critic*. București: Editura Politică.
- Ralea, Mihail și Hariton, T. (1962). *Sociologia succesului*. București: Editura Științifică.
- Zamfir, Cătălin. (1967). *Marxismul și sociologia*. *Cronica*, II, 50, 16 decembrie, 1, 10 (Iași).
- Zamfir, Cătălin. (2001). *O istorie subiectivă a mea ca sociolog*. *Sociologie, etică și politică socială. Volum omagial*. Pitești: Editura Universității.
- Zamfir, Cătălin. (2004). *O analiză critică a tranziției. Ce va fi „după”*. Iași: Editura Polirom.

Abstract

The paper analyzes the Romanian sociology in the communist period (1944-1989), from a sociological and epistemological point of view. The Romanian sociology developed during the communist period, from the very beginning, as a distancing reaction towards the Marxist sociology and as an attempt to assimilate the paradigms of the non-Marxist sociology, the antebellum Romanian sociology and the Western sociology. The development of the Romanian sociology occurred under a triple challenge: being ideologically and politically accepted by the communist regime, as a useful and legitimate discourse, while avoiding being seized by the communist ideology and structuring its own scientific organization; last but not least, it had to position itself in relation to the Marxist-Leninist theoretical and ideological complex. The strategy of "using the valuable elements" of the antebellum Romanian sociology and the Western sociology was the main factor in adopting these paradigms. The Romanian sociology during the communist period situated itself at a micro-level and a sectorial level, and it was predominantly oriented towards the empirical research, unlike the Marxist-Leninist paradigm. Therefore the Romanian sociology aimed towards a semi-subterranean social reform, bottom-up, a reform focused on social sectors.

Primit la redacție: ianuarie 2005